

Тыва Республиканын Чоон-Хемчик кожууннуу ооредилге эргелели
Чыраа-Бажы ортумак нити билиг школазы

Чопшээрээни
Директорунуу оралакчызы
Ооржак ЧВ.
от « 15 » 08 2023ч.

Бадьлааны:
Директор
Монгуш Э.О.
от « 29 » 08 2023ч.

АЖЫЛЧЫН ПРОГРАММА
«ОГ-БУЛЕ ПЕДАГОГИКАЗЫ: ТЫВА ЧОННУН УНДЕЗИН
КИЖИДИЛГЕЗИ

(класстан дашкаар кичээлдин ады)

10-гу (онгу)

(класс)

Неделяда шак: 1

Будун чылда: 34

Тургусканы: 1-ги категориянын педагог-психолог башкы Монгуш Сырга Алексеевна

2023-2024
(ооредилге чылы)

Тайылбыр бижик

XX вектиң 90 чылдарның эгезинде чуртка ажык-чарлыг чорук чарлаттынып, бистиң күрүневис сайзыралдың чаа чадазынче шилчээнин билир бис. Национал күрүнелер боттарының шаандагы төөгүлүг эрги аттарын, бурунгу өгбелерден дамчып келген ёзу-чаңчылдарын катап эгидип, аныяк-өскенни чонунга дөмей омур-дүрзүлүг, аажычаңныг, мөзү-шынарлыг кылдыр кижизидеринче улуг сагышты салып эгелээн. Бистиң Тыва Республикавысты чаартылгалар база оюп эртпээн. Аңаа Тыва деп бурунгу адын эгиткен, ону кайы-даа дылга ынчаар адаар база бижиир деп шиитпирлээн. Уттундуруп бар чыткан чаңчылдарны эгидип, оларны чыып бижип, катап тургузуп, өг-бүлеге, өөрөдилге черлериниң чада бүрүзүнге кижизитпишаан, өөрөдир ажылдарга калбаа-биле ажыглап эгелээн. Ол ажыл дээштиг, үре-түннелдиг болуп турар, чүге дээрге улустуң ёзучаңчылдары чоннуң мерген угаанын, аажы-чаңын, тускай шынарларын болгаш уруглар кижизидер талазы-биле чыгдынган арга-дуржулгазын шыгжап илереткен болур. Өөрөдилге талазы-биле күрүне политиказының бурунгаар хөгжүдөр сорулгазынга Россияның хамаатызының мөзү-шынарының кижизидилгези болгаш сайзыралы хамааржыр. Амгы үеде сүзүк болгаш мөзүшынар кижизидилгезин өөрөдилгениң федералдыг күрүне стандартының методологтук үндезини кылдыр тодараткан. Өөрөдилге-кижизидилге ажылынга сүзүк болгаш мөзү-шынар кижизидилгези мурнуку черни ээлеп, ол төрөөн дыл, онзагай культура, ооң байлаан хумагалаан хөй националдыг болгаш хөй культуралыг россияжи ниитилелди быжыктырарын негеп турар¹. Бүгү чүве өг-бүледен эгелээр. Ада-иези, өгбелери ажы-төлдүң угу, дөзү болурундан аңгыда, уругларның мөзү-шынарын хевирлеп, оларның угаан-медерелин сайзырадып, сөс-домаан чечен-мерген, чедингир кылдыр өөрөдир болгай. Өг-бүлениң уруглар кижизидеринге, ажыл-агыйга өөрөдиринге, чуртталгага белеткээринге салдары улуг, харысалгалыг деп чүве кижизидериниң сайзыралының эге чадазындан эгелээни билдингир. Ынчангаш өг-бүле – уруглар кижизидер эртемниң тыптып келгениниң эге үндезини болуп, сайзырап, чадалар аайы-биле ооң арга-дуржулгазы калбарып, нептереп эгелээн болгаш амгы үеде база-ла ол хүлээлгелерни күүседип турар. Ажы-төл кижизидеринге, уругнуң кижизиг болурунга өг-бүлениң салдары улуг деп чүве билдингир. Аныяк өскенниң угаан-медерелиниң база мага-бодунуң быжып сайзыраар үези 14 – 16 харлыында оларга өг-бүле, өгбелер, аныяк өг-бүле, ажы-төл азыраар дугайында билиглер эргежок чугулазын барымдаалаш, школаның 8-9 класстарынга “Өг-бүле педагогиказы” деп немелде өөрөдилгеге чорудар эртемни өөрөдирин сүмелеп турар. Ооң кол сорулгазы: тыва улустуң үндезин культуразында өг-бүле кижизидилгези уругну кижизидер болур кылдыр ооң иштики сагыш-сеткилин, мөзү-бүдүжүн, аажы-чаңын сайзырадыр ыдыктыг сузуктерин, дуржулгазын, кол арга-методтарын, чепсектерин өөрөникчилерге билиндирери болгаш оларны боттарын амыдыралында эң-не харысаалгалыг хамааты болуп өг-бүле тударынга белеткээри болур. Бо кол сорулганы чедип алыры дараазында чугула айтырыгларны шиитпирлээринден хамааржыр: 1) өг-бүле педагогиказының дугайында, делегейниң чоннарының

философтарының, шылгараңгай эртемденнериниң болгаш башкылырының өг-бүле дугайында салгалдарга арттырып каан өөредиглерин билип алырынче, оларны сайгарып билиринче уругларны угландыраы; 2) тыва өг-бүле, өгбелер, дөргүл-төрел деп кымнарыл деп билиглерни амыдыралында медреселдиди-биле билип алырынга болгаш оларга хамаарышкан чаңчылдарны, ёзулалдарны, ужурларны сагырынга таарымчалыг байдалдарны тургузары; 1 ТР-ниң өөредилге черлеринге кижиниң сүзүүн болгаш мөзү-шынарын кижизидип сайзырадырының КОНЦЕПЦИЯЗЫ. Кызыл, 2011. а. 3 5 3) ие кижиниң, ада кижиниң үлегери болгаш ол үлегерге келир үеде ада, ие болурунга белеткээриниң, өгбүлеге ажы-төл кижизидериниң кол утказы-биле таныштыраы; 4) өөреникчилерни боттарының келир үези, эртем-сургуул, мергежил чедип алыр, өг-бүле тудар талазы-биле боттарынга баш бурунгаар шилилгени кылып билир кылдыр белеткээри. Салдынган сорулгаларны боттандыраы нарын деп чүвени билип, кол билиглерни өөреникчилерге кысказыбиле угаадып тургаш, ук эртемниң үндезиннерин хажытпазын, ооң үргүлчү өскерлип, сайзырап турарын, ооң шиитпирлеттинмээн айтырыгларының ам-даа барын кичээл бүрүзүнге тайылбырлап, чуртталгадан алган чижектерни аңаа барымдаа кылдыр ажыглап, ук эртем үениң агымында турар дээрзин көргүзерин башкыларга сүмеледивис. Үениң байдалынга дүүштүр программаны боттандыраы-биле мындыг таарымчалыг байдалдарны тургузары чугула: - өг-бүле педагогиказын өөренип тура, уругларны өг-бүле кижиниң сүзүү, амы-хуу чуртталганың үндезин ораны деп чүүлдерни кижизидерде болгаш сайзырадырда чоннуң өг-бүлеге хамаарышкан чаңчылдарынга, ёзулалдарынга, ужурларынга даяныры; - делегейниң чоннарының, Росияның, Тываның мерген угаанныгларының, педагогтар, психологтар, социологтарының мөөңнеттинген арга-дуржулгазын чедимчелиг ажыглаары; - кичээл болгаш кичээлден дашкаар өг-бүле педагогиказын өөредир талазы-биле кижизидилге ажылын чорудары-биле тускай шактарны, тодаргайлаарга, неделяда 1 шакты өөредилге черлериниң боттарының тодаратканы ёзугаар өөредилге планынче кириери; - өг-бүле педагогиказын башкылаарының талазы-биле башкыларның профессионал психологтук, педагогиктиг, методиктиг билиин бедидери болгаш тускай белеткээри; - уругларны өг-бүлеге кижизидер болгаш оларга келир үеде өг-бүле тудуп чурттаарынга эге билиглерни чедирер талазы-биле ортумак өөредилге черлериниң, ада-иелернин, тус черлерниң чагыргаларының болгаш хөйниитиниң киржилгезин чедип алыры. Өг-бүле педагогиказын өөрөнгөн түңнелдеринге негелделер: - бодун боду тодаргай өг-бүлениң, төрел-бөлүктүң, тускай чоннуң, күрүнениң төлептиг оглу (кызы), өгбүлеге хамаарышкан бурунгу өгбелеривистиң чаагай чаңчылдарының салгакчызы мен деп миннип, сагып, салгап, тарадып, чорууру; - тыва өг-бүле, ада-ие, өгбелер, дөргүл-төрелге хамаарышкан кол билиглерни амыдыралында медреселдиди-биле билири болгаш оларга хамаарышкан чаңчылдарны, ёзулалдарны, ужурларны билири болгаш сагып чорууру; - ада-иениң үлегери болгаш өг-бүлеге ажы-төл кижизидериниң кол утказын, аргаларын ажыглап билири: төрөөн дыл, аас-чогаал, өг-бүле, чоннуң байыралдары, национал оюннар, бойдус

д.о.ө; - боттарының келир үези, эртем-сургуул, мергежил чедип алып, өг-бүлө тудар талазы-биле боттарынга баш бурунгаар шилилгени кылып билири, амыдыралдың нарын берге айтырыгларын шийтпирлээр талазы-биле белен болуру; - ада болгаш ие кижиниң уруглар кижизидер талазы-биле харысалгазын хоойлу ёзугаар миннири; - ада, ие кандыг болурун, чоннуң чаңчылдарында айытканы-биле сайгарып билири; - кижизиг мөзү-бүдүштү хевирлээри-биле өг-бүлениң, төрөл-бөлүктөр аразында харылзааларны шын тудуп билири, хүндүлел ёзулалдарын сагыыры, “Салгал ыяжын” тургузуп билири; - кадык өг-бүлени тургузарының дугайында бодунга хамаарыштыр негелделерни кылып билири; - ынакшылды камнап, аңаа шынчы болурун, база ынак эжи дээш чурттаарын миннири; - өг ажылын кылып билири: аал-чуртту, оран-саваны арыг-силиг тудуп билири, мал, чер ажил-агыйын болгаш амгы-байдалга дүүшкен сайгарлыкчы ажилды кылып болгаш сайзырадып билири, өг-бүлениң экономиказын шын планнаарының эге билиглерин амыдыралда ажыглап шыдаары. Башкыларга кыска методиктиг удуртулга. Башкының билиг бээр аргаларын база өөреникчилерниң билиг чедип алып аргаларын айтып, кичээлдин ийи хевирлерин тускайлаан(Чижек тематиктиг планда шактар хуваалдазын көөр). Оларны ынчалдыр аңгылаан чылдагааны болза, бо эртемге өөредирде, теория кырынга өөрөнгөн чүүлдерни амыдырал-биле сырый холбаарын чугула деп санаан. Өөреникчилерниң угаан-бодалын сайзырадырда, эки-бакты ылгап билир кылдыр угаадырда, кичээлдерге оларның идекпейлиг чоруун чедип алып. Олар боттары хоойлудүрүмнерни, өг-бүлө педагогиказынга хамаарышкан өске-даа ажилдарны холга тудуп өөренип, сайгарып, деңнээр уjurлуг. Ооң түңнелинде өөреникчилер экини шингээди, бак чүведен чайлап билир кылдыр өөрөнгөн турар уjurлуг. Ындыг болганда өөреникчилер кичээлге башкының удуртулгазы-биле боттары ажилдаар, боданыр, түңнелди үндүрер апаар. Башкыларның кичээнгейинге айтып каар база бир херек чүве – тема бүрүзүнүң соонда дуржулгага даянган кичээлдер эрттирер кылдыр көрдүнгени. Ол кичээлдерге сайгарар чижек айтырыгларларны болгаш хереглеп болур номнар даңзызын чыып тургускан. Амгы үениң чаа педагогиктиг технологияларын ажыглаары чаңчылчый берген болганда, янзы-бүрү “ажык-чугаа”, презентациялар, онлайн-ужуражылгалар, “төгерик стол” дээн ышкаш оон-даа өске кичээлдерниң хевирлерин кирип болур. Ол дугайында башкы бүрүзү чогаадыкчы арга-методтарны, кичээлдин хевирлерин боду тургузары чугула. 6 Ындыг кичээлдерни эрттирери, оларга белеткенири тускай болур: айтырыгларны, номнар даңзызын башкы 1 неделя бурунгаар берип каар, өөреникчилер харызын бижип, өске-даа чүүлдерни белеткеп алгаш, кичээлге харыылап тургаш, ажыглап болур. Бо эртемге демдек салыры база онзагай – школага чаңчыл болган 5, 4, 3 деп демдектер-биле уругларның билиин, кылып билир чүүлдерин үнелевейн, оларны тест, анкета таварыштыр чорудар болгаш “ажык чугаага” д.о.ө кичээлдерниң хевирлеринге уругларның киржилгезинден түңнеп болур. База эртемни өөренип тургаш, чүгле программада көрдүнгөн номнарны, кичээлдер, бот-ажылдар хевирлерин ажыглаарындан аңгыда оларны өскерттип, амыдыралда херек кырында болган таварылгаларга

даянып, үлегерлиг өг-бүлелерниң чижээнге дээштиг солун кылып алыры – башкы бүрүзүнүн шилилгези болур. Дуржулгага даянган кичээлдерге көрдүнгөн номнар данзызындан ангыда, бүгү программага хереглээр номнарның ниити данзызын ийи дыл кырынга берген, чүге дээрге амгы үеде тыва дыл кырында өг-бүле педагогиказынга хамаарыштыр ажыглап болур номнар эвээш, чамдык айтырыглар талазы-биле харын-даа чок болуп турар. Ынчангаш интернет четкизин идепкейлиг ажыглаарын сүмеледивис. Капсырылгада орус дылга кириген ажылдар бар. Кижичүгүле бодунун төрөөн дылынга сагыш-сеткилин илередирин билер бис, ынчангаш чамдык кириген чогаалдар орус дылда кирген. Өг-бүле дугайында билиглер делгем, хөй талалыг. Чаңгыс номга оларны долузу-биле чырыдары берге. Чамдык айтырыглар шак-үениң кызаазы-биле кирбээн болганда, бо немелде өөредилгеге ажыглаар номда кирген чүүлдерни башкы бүрүзү чогаадыкчы ёзу-биле ажыгларышаан, аңаа чогуур немелделерни боттары кирип ажылдаары билдингир.

Шактарның хуваалдазы 10-гу класска өөренир чүүлдер

Дугаары	Өөренир темаларның аттары	Кичээлдин эрттирер хевири	Эртирер хун	
			Болур хуну	Болган хуну
1	Кирилде кезээ. Өг-бүле педагогиказын өөренириниң амгы үеде чугулазы. Өг-бүле – дээди сүзүк.	Аас-биле чугаа	02.09	
1. ӨГ-БҮЛЕ ПЕДАГОГИКАЗЫНЫҢ ЭРТЕМДЕ ТУРУЖУ, САЙЫРАЛЫ				
2	Өг-бүле педагогиказы педагогика эртемниниң бир чугула адыры	Аас-биле чугаа	09.09	
3	Делегей чоннарының классик педагогтарының өг-бүле дугайында өөредиглери	Аас-биле чугаа	16.09	
4	Ада-чуртувус Россияның эртемденнери, чогаалчылары өг-бүле дугайында	Аас-биле чугаа	23.09	
5	Тываның эртемденнериниң шинчилелдери	Аас-биле чугаа	30.09	
6	Делегейниң чоннарының өг-бүле кижизидилгезиниң онзагайы	Аас-биле чугаа	07.10	
2. ТЫВА ӨГ-БҮЛЕ ПЕДАГОГИКАЗЫ: УКТАЛГАН ДӨСТЕРИ, КОЛ БИЛИГЛЕРИ				
7	Тыва улустуң кижичүгү	Аас-биле	14.10	

	дугайында өөредии	чугаа		
8	Чаңчыл, ёзулал, ужур – өг-бүлө кижизидилгезиниң укталган дөстери	Аас-биле чугаа	21.10	
9	Өг-бүлө педагогиказының кол билиглери	Аас-биле чугаа	11.11	
3. ӨГБЕЛЕР, АДА-ИЕ, АЖЫ-ТӨЛ, ДӨРГҮЛ-ТӨРЕЛ				
10	Ук-ызыгуурнуң кижизидилгеге салдары	Аас-биле чугаа	18.11	
11	Ие кижии	Аас-биле чугаа	25.11	
12	Ада кижии	Аас-биле чугаа	02.12	
13	Тыванын иелеринин ыдыктыг сагылгалары	Аас-биле чугаа	09.12	
14	Эр кижинин ат-алдарынын кодексизии	Аас-биле чугаа	16.12	
15	Тоолдуң тывылганы	Аас-биле чугаа	23.12	
16	Өг-бүлеге уруглар кижизидилгезинин кол сузуктери	Аас-биле чугаа	30.12	
17	Өг-бүле болгаш шажын-чудулге	Аас-биле чугаа	13.01	
18	Өг-буленин эрге-хоойлу камгалалы	Аас-биле чугаа	20.01	
19	Өг-буленин эрге-хоойлу камгалалы	Аас-биле чугаа	27.01	
20	Амгы уенин ог-булези: байдалы, чорулдээлери болгаш шиитпирлээр айтырыглары	Аас-биле чугаа	03.02	
21	Назы-хар болгаш ог-бүлеге кижизидилге	Аас-биле чугаа	10.02	
22	Назы-хар болгаш ог-бүлеге кижизидилге	Аас-биле чугаа	17.02	
23	Аажы-чаннын психологтуг дөстери болгаш кижизидилге	Аас-биле чугаа	24.02	
22	Аныяк оскеннин амыдыралда туружу, келир уези - ЫНАКШЫЛ	Аас-биле чугаа	02.03	
23	Аныяк оскеннин амыдыралда туружу, келир уези - ХАРЫБСАЛГА	Аас-биле чугаа	09.03	
24	Аныяк оскеннин	Аас-биле	16.03	

	амыдыралда туружу, келир уези - ЭРТЕМ- СУРГУУЛ	чугаа		
26	Аныяк оскеннин амыдыралда туружу, келир уези - АЖЫЛ- АГЫЙ	Аас-биле чугаа	23.03	
27	Аныяк оскееи ог-буле тударынга белеткээринин айтырыглары	Аас-биле чугаа	06.04	
28	Аныяк оскееи ог-буле тударынга белеткээринин айтырыглары	Аас-биле чугаа	13.04	
29	.Өг-буле кижизидилгезинге ажыглаар чуулдер	Аас-биле чугаа	20.04	
30	Ог-буле байыр- дойлары: чаш уруг торуттунгеде	Аас-биле чугаа	27.04	
31	Ог-буле байыр- дойлары: куда дойу	Аас-биле чугаа	04.05	
32	Ог-буле байыр- дойлары: кижини хооржудери	Аас-биле чугаа	11.05	
33	Катаптаашкын	Аас-биле чугаа	18.05	
34	Туннел кичээл	Аас-биле чугаа	25.05	